

OB ETNIČNEM IN DRŽAVNEM ROBU NA SLOVENSKEM VZHODU

Dr. Jernej Zupančič

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, Aškerčeva 2,
SI – 1000 Ljubljana, Slovenija

e-naslov: jernej.zupancic@guest.arnes.si

Izvleček

Prispevek obravnava prebivalstveno in prostorsko strukturo ozemlja med Rabo in Muro. Utrip pokrajine ob dveh tromejah je v zadnjem stoletju usmerjalo spreminjanje političnih meja. Na državnem in etničnem stičišču prebivajo pripadniki maloštevilnih manjšinskih skupnosti. Njihov razvoj in nadaljnja usoda sta močno odvisna od revitalizacije čezmejnih odnosov.

Ključne besede: Pomurje, meja, manjšine, narodno vprašanje, politična geografija.

ON THE ETHNIC AND STATAL MARGINE ON SLOVENIAN EAST

Abstract

The paper analyses the demographical- and spatial structure of the area between Mura and Raba river. The region along two three-borders developed under strong influence of changes of political borders. There live five small ethnic groups along this borders. Their future deserty depends on revitalization of cross-border relations.

Keywords: Pomurje, border, minorities, ethnic question, political geography.

1. Uvod

Ozemlje med Muro in Rabo bi lahko med slovenskimi pokrajinami mirne duše označevali s presežniki. Izstopajoči stičnost in mejnost tega območja v naravnogeografskem, kulturnem, etničnem, političnem, gospodarskem in zgodovinskem pogledu sta ji v stoletjih vtisnili vrsto posebnosti, ki jih lahko pozorno oko opazi takoj, ko prečka reko Muro. Prekmurje je najbolj izpostavljen del slovenskega državnega ozemlja, saj je s treh strani obkroženo s prebivalstvom drugačnega jezika, kulture in narodne pripadnosti. Tisočletna ločenost od ostalega slovenskega ozemlja je v jeziku, ljudski kulturi, mentaliteti in nekaterih gospodarskih značilnostih pustila močne sledove. Te posebnosti lege in zgodovinskega razvoja so botrovale k vzniku avtentičnega slovenskega prekmurskega pismenstva. Izmed številnih slovenskih narečij je samo prekmursko oblikovalo tudi svojo narečno književnost, in sicer v obdobju reformacije, podobno kot v osrednji Sloveniji. Do danes ga še nismo dodobra spoznali in še manj ovrednotili. Zanesljivo pa je pomembno prispeval k samosvojesti in trdnosti prekmurske in porabske slovenske identitete, ki ji niti trde izkušnje življenja ob železni zavesi niso zabrisale njene podobe in hotenj. Najpomembnejši zgodovinski prelom je sledil po koncu prve svetovne vojne in razpadu Avstro-Ogrske, ko se je današnje Prekmurje vključilo v državo Srbov, Hrvatov in Slovencev, poznejšo Jugoslavijo, in v tem okviru vztrajalo sedemdeset let. Meje so pomembno in celo usodno vplivale na življenje ljudi, gospodarske procese in etnično strukturo prebivalstva, zato ni pretirana trditev, da je Prekmurje pokrajina,

ki so jo oblikovale predvsem meje. Te so pripomogle tudi k pestri prebivalstveni sestavi in oblikovanju številnih, a številčno šibkih manjšinskih skupnosti, ki so prav tako prepoznaven družbeni element pokrajine med Rabo in Muro.

Prekmurje leži med reko Muro na jugu in razvodjem reke Rabe na severu. Do leta 1920 se je območje skupaj s Slovenskim Porabjem (s slovenskim prebivalstvom naseljeni predel ob reki Rabi) na Madžarskem imenovalo Slovenska krajina (madž. tudi »Vendevidek«) in je označevalo predel ogrskega dela Habsburške monarhije, ki je bil naseljen s Slovenci. Slovenci so se imenovali »ogrski Slovenci«, neredko pa kar »Slovenci med Muro in Rabo«. Ime Prekmurje je torej dobilo šele po določitvi meje po Trianonski pogodbi leta 1921. Današnje Prekmurje se deli na severni gričevnati del (Goričko) ter na južni ravninski del – Ravensko in Dolinsko. Posebno naravno enoto tvorijo Lendavske gorice. Območje obsega 947 km² in šteje okrog 90.000 prebivalcev. Prekmurje je razmeroma gosto naseljeno (100 prebivalcev na km²) in v slovenskem okviru opazno odstopa tudi po velikosti naselij. Tu so v prevladi večja podeželska naselja: na ravnini so strnjena in pretežno gručastega tlorisa, na Goričkem pa prevladuje razpršena poselitev po slemenih. Naselitveni sistem je dediščina pretekle agrarne dobe in poteka kolonizacije, ki se je prilagodila možnostim obdelovanja zemlje in sistemu razdelitve zemljiških posesti. Do leta 1995 sta obstajali dve veliki občini: Murska Sobota in Lendava. V devetdesetih letih sta se razdelili in danes je v Prekmurju 16 občin. Upravno, poslovno, šolsko, zaposlitveno in kulturno središče je Murska Sobota (15.000 prebivalcev), ki ima v območju precej centralno lego. Kot mestno središče je zadoščala potrebam pretežno podeželskega okolja. Sedaj pa se že izkazuje kot prešibko urbano središče, saj ne uspe privlačevati tudi območij onstran državne meje.

2. Pokrajina, ki so jo oblikovale meje. Geografsko-zgodovinski oris ozemlja med Rabo in Muro

Odprti rob Panonske nižine je bil zgodaj naseljen. Številne najdbe pričajo o silni prebivalstveni dinamiki in pogosti menjavi prebivalcev in oblasti. Slovenska poselitev je znana od 6. stoletja dalje. Sredi 9. stoletja je bilo Prekmurje del kneževine Spodnje Panonije pod vodstvom moravskih knezov Pribine in Koclja. Kneževina je pozneje postala frankovska obmejna grofija in je segala do Blatnega jezera na vzhodu in današnje Slovaške na severu. Okrog leta 900 so Madžari v več sunkih uničili frankovsko ureditev vse do Alp. Začetnemu opustošenju je sledila postopna madžarska kolonizacija na vzhodu ter nemška na zahodu. Območje med Rabo in Muro je prešlo večinoma v roke madžarskih fevdalcev. Vključitev v okvir madžarske fevdalne države, cerkve in družbe je močno vplivalo na oblikovanje gospodarske, družbene, kulturne in tudi jezikovne podobe »ogrskih« Slovencev, na njihov narodni razvoj ter na oblikovanje kulturne pokrajine. V teh stoletjih je bilo sodelovanje Slovencev med Muro in Rabo z ostalimi slovenskimi pokrajinami zelo skromno. Njihov poselitveni prostor je bil nerazvito obrobje, odmaknjeno od velikih središč in prometnih poti in tudi v svojem osredju ni imelo pomembnejšega mestnega središča. Ločenost je še poudarjala bližina turškega imperija, ki se je v poznem srednjem veku tem krajem močno približal. V 16. stoletju so se stopnjevali vpadi manjših turških oddelkov, posebej potem ko je Velika Kanjiža (Nagykanisza) postala sedež turške oblasti. Turška oblast je pričela slabeti šele po bitki pri Monoštru (Szentgothardt) leta 1664. Še danes je v tlorisni zasnovi prenekaterega starega vaškega jedra zaznati obrambno koncepcijo. Na Goričkem in v Porabju je do danes ostalo ime Örseg –Stražna pokrajina.

V 16. in 17. stoletju je območje Prekmurja in Porabja zajelo močno protestantsko gibanje. Zaradi močne podpore med madžarskimi fevdalci se je hitro prijelo in se zaradi ugodnih pogojev ohranilo bistveno dlje kot v ostalih slovenskih pokrajinah. Rekatolizacija je območje Prekmurja in Porabja dosegla šele ob koncu 17. stoletja. Protestantizem je pod vplivom Trubarja in slovenske protestantske književnosti te kraje prvič tesneje povezal z osrednjimi slovenskimi območji. Pozneje se je ločeno razvijala sama in pri tem oblikovala celo knjižni jezik. Prav cerkvena in posvetna ločenost od ostalih slovenskih predelov je verjetno narekovala večjo stopnjo lastnih prizadevanj. Vrh prekmurske protestantske književnosti pomeni Kuzmičev »Nuovi zakon ali testamentom«. Pisec se je držal prekmurskega narečja, uporabil pa je tudi precej izrazov iz Dalmatinove Biblije. Pri prevodu nove zaveze je v predgovoru jasno poudaril sorodnost ogrskih Slovencev s tistimi v avstrijskih deželah. Prekmurski protestantski pisci so v dvesto letih izdali vrsto preprostih besedil, pesmaric, molitvenikov in različnih nabožnih tekstov. Kuzmičevo delo je pomembno vplivalo na jezikovno kulturo in zavest ljudstva. V 18. stoletju je bil najpomembnejši evangeličanski pisatelj J. Kardoš. Izdal je več tekstov z versko, pa tudi narodnobuditeljsko vsebino. V času prekmurskega protestantskega pismenega ustvarjanja so delovale tudi šole. Verjetno je po tej zaslugi ostalo v Prekmurju več protestantov. Danes jih je okrog 25.000. Poleg tega so protestantski pisci močno vplivali tudi na razvoj katoliškega prekmurskega slovstva (Zupančič 2005, 23–24). Med temi je najpomembnejši J. Košič, brez dvoma eden najbolj razgledanih in zavednih prekmurskih izobražencev svojega časa. Izoliranost od knjižnega jezika osredneslovenskih predelov je pustila v narečju precej arhaičnih izrazov. V drugi polovici 19. stoletja je madžarizacija prek šol in uradov vse bolj napredovala, zato je pričelo tudi književno ustvarjanje slovenskih protestantov zamirati, obenem pa se v čedalje večji meri povezovati z ostalimi slovenskimi pokrajinami in čedalje bolj zblíževati in poenotiti s slovenskim knjižnim standardom. Nekoliko vztrajnejša je bila katoliška prekmurska publicistika (Enciklopedija Slovenije št. 9, 280).

Po končani prvi svetovni vojni in razpadu Avstro-Ogrske so na Pariški mirovni konferenci (Trianonska mirovna pogodba 1921) oblikovali mejo med Madžarsko in Državo Srbov Hrvatov in Slovencev, poznejšo Jugoslavijo. Glavnina ozemlja s slovensko naselitvijo se je vključila v novonastalo monarhijo, čeprav v vseh podrobnostih niso upoštevali ne lokalnih interesov in ne etnične sestave prebivalstva. Tako je v Prekmurju vzhodni del poseljen tudi z madžarskim prebivalstvom, v Porabju na Madžarskem pa je ostala slovenska manjšina. Podobno je bilo tudi v Radgonskem kotu, kjer je pretežno z nemško govorečim prebivalstvom naseljena Apaška ravnina ostala v Sloveniji, skoraj homogene slovenske vasi Radgonskega kota pa v Avstriji. Nova meja je prerezala občinske, šolske in cerkvene okoliše. Slovenska literatura jo rada omenja kot tujek, ki je nastal po vztrajanju mednarodnih sil. Vendar je to precej netočno. V veliki meri so mednarodne sile na mirovni konferenci v Parizu upoštevale tedanje stanje vojaškega obvladovanja ozemlja. Za slovensko vzhodno mejo imajo torej nemajhne zasluge – podobno kot na Štajerskem – prav slovenske prostovljske enote. Druga značilnost razmejitve na slovenskem vzhodu pa je prilagajanje mejne črte vodnim tokovom. Meja se vse od Šentilja sem prilagaja vodnem toku Mure, nato pa pri Radgoni zavije na majhen potok Kučnico. Le-to so izdatno meliorirali, da bi mejna črta ostala ob vodnem toku. Na severu, proti Porabju, se je mejna črta naslonila na razvodnico, vzhodno od Lendave pa zopet na izravnano strugo Ledave, po kateri tudi doseže skrajni vzhodni konec slovenskega državnega ozemlja – nizek močvirni otoček med Muro in Ledavo. Mejna črta je torej oblikovala narodne manjšine: nemško na Apaškem polju, slovensko v Radgonskem kotu, slovensko v Porabju in madžarsko v vzhodnem Prekmurju.

Nova meja je bila prehodna in je omogočala medsebojne stike, gospodarsko izmenjavo in tudi uživanje lastniških pravic dvolastnikom. Po drugi svetovni vojni, posebej po resoluciji Informbiroja leta 1948, ko se je uveljavila t. i. »železna zavesa«, ki je praktično prekinila stike med prebivalci z obeh strani meje. Železniško progo med Mursko Soboto in Kormendom so ukinili in demontirali. Čezmejna izmenjava prek dveh mejnih prehodov (Hodoš, Dolga vas) je bila zelo skromna. Vse to je imelo neugodne posledice na gospodarski razvoj obmejnih območij na obeh straneh meje, kakor tudi na prostorsko regionalni razvoj Prekmurja v celoti. Porabski Slovenci so pristali v gospodarsko mrtvem kotu ob tromeji. Obrobna lega Prekmurja v Sloveniji, oddaljenost od gospodarskih središč, šibka urbanizacija ter končno še zaprta meja na vzhodni strani so periferni značaj in strukturne slabosti te pokrajine še potencirali (Klemenčič 1984, Klemenčič 1991). Pokrajina se je vračala v svoj naravni gozdni ambient. Nasprotno pa je bila slovensko-avstrijska meja po letu 1960 odprta in vseskozi dobro prehodna. Zahodno Prekmurje je zato doživljalo drugačno življenjsko usodo, navezano bodisi na občasna čezmejna dela, še bolj pa na zdomstvo in izseljenstvo. Nov veter je zavel po letu 1989. Železna zavesa je šla v ropotarnico zgodovine. Stare čezmejne poti so oživele in hitele presegati desetletja ločenosti. Po le petnajstih letih so z odpravo vojaškega, policijskega in carinskega nadzora dosegli možnosti prostega pretoka in sodelovanja. Z osamosvojitvijo Slovenije se je mednarodna meja vzpostavila tudi na Muri, kjer so se zaradi nejasnega poteka mejne črte občasno javljali meddržavni spori. Meja je povzročila tudi nekaj težav dvolastnikom, ki so težje dostopali do svojih obdelovalnih zemljišč in gozdne posesti (Belec 1997, 189–192), pa tudi prebivalcem obeh strani meje, ki so bili vajeni proste komunikacije čez današnjo mejno reko.

Meja na Muri med Slovenijo in Hrvaško je značilen primer meje po vodnem toku. Mejna črta starega katastra kaže potek rečnega toka izpred dobrih dveh stoletij; toliko je namreč Mura potrebovala za opazne spremembe rečnega toka. Žal se državni razmejitveni komisiji nista dokončno odločili niti za sprejetje katastrske mejne črte, niti za izravnavo meje. Vendar je treba razmejitveni problem postaviti v kontekst celotne mejne problematike med državama. Soroden problem se namreč javlja tudi na reki Dravi in še posebej na Sotli. Toda mejnih incidentov je bilo med državama zdaleč največ prav na Muri in Dragonji ter seveda na morju. Tako se utegne zgoditi, da bi z vključevanjem Hrvaške v EU problem mejne črte ostal tudi potem, ko bi se nadzor na meji ponovno povsem sprostil.

Na drugi strani pa je vstopanje Slovenije in Madžarske v EU spodbudilo k obnavljanju prometne infrastrukture prek nekdanje železne zavesa. S pomočjo sredstev programa PHARE so obnovili traso železniške proge med Mursko Soboto in Madžarsko. V letu 2007 je odprava mejnega nadzora še povečala povezljivost nekoč povsem ločene pokrajine. Dokončno potrditev tranzitnosti pa je pokrajina med Rabo in Muro dobila leta 2008 z izgradnjo avtocestne povezave med Kopro in madžarsko državno mejo, onkraj katere se navezuje na sistem madžarskega avtocestnega omrežja. Stoletni tok silovitih sprememb, ki je vzpostavil države, ustvarjal manjšine, oblikoval tip obmejne pokrajine in naposled ponovno povezal življenjske silnice zahodnega roba Panonske nižine, se zdi sklenjen. Toda to nikakor ne pomeni ustalitve v nekem novem prostorskem ekvilibriju: pokrajina živi sedaj z novo, drugačno dinamiko, oprto na perspektive globalnega gospodarstva in navezana na tradicionalna središča etničnega, kulturnega in gospodarskega življenja.

3. Prekmursko sezonstvo, izseljenstvo in zdomstvo

Prekmurje je pokrajina stalnega in močnega izseljevanja. Visoka agrarna gostota in ne najbolj ugodne socialno-posestne razmere so silile ljudi k iskanju dodatnih virov preživljanja, in sicer v obliki sezonskega dela. Do druge svetovne vojne so med sezonskimi deli prevladovala kmečka opravila na velikih posestvih ter v gozdovih na Madžarskem, v Slavoniji, Vojvodini, na Štajerskem in celo v Nemčiji ter Franciji. Odhajali so tudi na začasno delo v rudarska in industrijska območja zahodne Evrope, zlasti v Porenje, Vestfalijo, Francijo in Belgijo. Ob koncu 19. stoletja je bilo močno tudi trajno odseljevanje v Južno in Severno Ameriko. Tako so nastale prekmurske rudarske naselbine v Pensilvaniji v ZDA ter v Urugvaju. Prekmurci so se tudi v novem okolju oprli na svojo regionalno identiteto in se zadržali kot skupnost (Kuzmič 2001). Prekmurje je bilo izrazito območje odseljevanja, večje nazadovanje števila prebivalstva je preprečevala razmeroma visoka rodnost vse tja do srede sedemdesetih let 20. stoletja. Po drugi svetovni vojni so sezonsko zaposlovanje zamenjali z začasnim zaposlovanjem kot zdomci na začasnem delu v zahodnoevropskih državah, največ v Nemčiji, Švici, Avstriji, Franciji, na Nizozemskem in Švedskem (Klemenčič 1992). Prekmurje je zato izrazito emigracijsko območje in ima med slovenskimi pokrajinami najvišji delež aktivnega prebivalstva med začasno zaposlenimi v tujini (Zupančič 2001).

Močno izseljevanje in zaposlovanje na začasnem delu v tujini je zapustilo v regionalni strukturi, predvsem v preobrazbi podeželske pokrajine močne sledi. Število zaposlenih v tujini je od šestdesetih let do danes sicer precej nazadovalo (od 12.000 na okrog 4.000), vendar pa se učinki teh 4.000 močnejše odražajo v pokrajini kot se je pri večjem številu pred desetletji. Večina teh zdomcev ima družine na majhnih kmetijah, katere preživljajo s svojim zaslužkom, prisluženi denar pa vlagajo v popravilo hiš, v novogradnje, popravilo gospodarskih poslopij, nakup opreme in orodja. Povratniki so vložili denar v drobno gospodarstvo, v družinska podjetja in obrt, kar je pospešilo preobrazbo podeželske pokrajine v videzu in funkciji. Posebno v zahodnem delu Prekmurja ob slovensko avstrijski meji je bilo individualnih vlaganj zdomcev-povratnikov zelo veliko in je mogoče govoriti celo o dominantnem dejavniku preobrazbe podeželske pokrajine. Zaposlovanje v tujini je bil sprva izhod iz socialne stiske, kasneje predvsem priložnost za višji življenjski standard ter končno tudi kot zbiranje zagonskega kapitala za lastna podjetja (Zupančič, 1997). V devetdesetih letih so se povečale čezmejne dnevne delovne migracije, še posebno na zahodnem Goričkem (Zupančič 2002, 152).

Sezonsko zaposlovanje in trajno izseljevanje je razbremenjevalo socialni pritisk vse dotlej, dokler je bila med domačim prebivalstvom rodnost še sorazmerno visoka. Od sedemdesetih let dalje je mogoče slediti stalnemu upadanju rodnoti. Od srede osemdesetih let dalje so se pričeli mnogi zdomci, predvsem starejši, zaradi recesije v zahodnoevropskih državah vračati, kar je ob hkratnem odseljevanju mladih v osrednje predele države povečalo delež ostarelega prebivalstva. V celoti sodi območje med demografsko ogrožena. Toda v zadnjem desetletju je čutiti tudi nove trende. Zaradi pomanjkanja delovne sile na nekaterih kmečkih in gozdnih delih so prihajali delavci na začasna dela z Madžarske. Posebno obliko predstavlja priseljevanje Angležev in Nizozemcev, ki so pričeli kupovati kmečke parcele in hiše. Po nekaj letih se je trend skoraj ustavil. Toda obenem že sledimo tudi prvim primerom organiziranega kupovanja kmečke posesti za nove dejavnosti, očitno za kmetijsko proizvodnjo in predelavo kmečkih pridelkov.

4. Pokrajina na etničnem in kulturnem stiku: Slovenci, Madžari, Avstrijci, Romi, ...

Razmejitev po Trianonski mirovni pogodbi leta 1920 (1921 ratifikacija) je prinesla tudi nove etnične situacije. Slovensko prebivalstvo, ki je bilo dotlej potisnjeno v manjšinski položaj in s tem izpostavljeno asimilacijskim pritiskom, brez pomembnejših možnosti razvoja lastnega jezika, kulture in narodne identitete, je postalo večinsko. Vzpostavila se je mreža osnovnih šol in gimnazija v Murski Soboti. Nasprotno pa je madžarsko prebivalstvo, naseljeno predvsem vzdolž tedanje jugoslovansko-madžarske meje, izgubilo pozicije pripadnikov večinskega naroda v nekdanjem ogrskem delu Habsburške monarhije in s tem tudi položaj v šolstvu in državni upravi. Madžarska manjšina je bila naseljena dokaj strnjeno v vaseh ob meji ter v Lendavi in Murski Soboti, in je štela do 14.000 pripadnikov. Zelo značilen in ekonomsko močan, čeprav ne posebno številčen etnični element v Prekmurju so bili tudi Židje. V Lendavi, Murski Soboti in razpršeno v vaseh ob avstrijski meji je živelo tudi nekaj Nemcev, povsem kompaktno pa so bili naseljeni na Apaškem polju. V Prekmurju je bilo tradicionalno prisotno tudi romsko prebivalstvo, tedaj še večinoma nomadsko in polnomadsko. Trianonska razmejitev je v osmih porabskih vaseh in Monoštru pustila strnjeno naseljeno slovensko manjšino z več kot 5.000 pripadniki (Zupančič 2005, 24).

V dvajsetih letih je izpod fašističnega terorja v Italiji pribežalo v Slovenijo precej slovenskih beguncev. Te so naselili med drugim tudi na nekatera nacionalizirana veleposestva večinoma madžarskih lastnikov. Tako so nastale nove slovenske kolonije, večinoma primorskih Slovencev in nekaj tudi domačega slovenskega prekmurskega prebivalstva, predvsem ob državni meji. Brez dvoma je bil eden od z namenov tudi utrjevanje nove etnične meje. Zaradi perifernega položaja Prekmurja in v splošnem slabše gospodarske situacije je bilo odseljevanje zelo močno in s tem je odšlo že tedaj precej Madžarov, Nemcev in Židov iz mestnih naselij, manj pa iz vasi. Med drugo svetovno vojno so območje okupirale madžarske čete in ga priključile Madžarski. Priseljene slovenske koloniste so večinoma izselili v notranjost Madžarske; le del se je kasneje vrnil nazaj. Po drugi svetovni vojni je odšlo praktično vse židovsko in nemško prebivalstvo in tudi nekaj Madžarov, predvsem iz mest. V desetletjih po drugi svetovni vojni se je nadaljevalo izseljevanje slovenskega prebivalstva, obenem pa so se pričeli na nekatera novoustanovljena delovna mesta v industriji, gradbeništvu, trgovini in komunalnih dejavnostih priseljevati prebivalci iz območij nekdanje Jugoslavije. Med temi je bilo največ Hrvatov iz sosednjega Medžimurja. Etnična sestava prebivalstva se je tako zaradi razmejitve in predvsem migracij še bolj popestrila.

Republika Slovenija sodi med države z enim najvišjih pravnih in stvarnih zaščitnih standardov za pripadnike narodnih manjšin, torej Madžarov v Prekmurju in Italijanov v Slovenski Istri. Medetnični odnosi so bili med Madžari in Slovenci spričo medvojnih dogodkov še v petdesetih letih precej napeti. Vendar je Slovenija že tedaj pričela z uveljavljanjem pogojev za izboljšanje medetničnih odnosov. Slovenija se je obvezala varovati manjšini in jim je dodelila visoke zaščitne norme na območju poselitve in na državni ravni. Tako je uvedla dosledno dvojezično topografijo, dvojezičnost uprave, sodstva in šolstva. Uveljavil se je model dvojezičnega šolstva. Ta je kljub nekaterim pedagoškim zadregam uveljavil funkcionalno dvojezičnost vsaj na lokalni ravni. Kljub temu se je absolutno število madžarskega prebivalstva nenehno zmanjševalo, za kar pa je v največji meri krivo odseljevanje. Število Madžarov narašča v osrednjih predelih Slovenije in nazaduje na območju tradicionalne poselitve. Leta 1991 jih je bilo skupaj še okrog 8.500, deset let pozneje pa jih je statistika zabeležila le še okrog 6.700. Poselitveno območje madžarske manjšine leži namreč neposredno ob meji, od koder so se prebivalci zaradi negativnih gospodarskih učinkov ob železni zavesi odseljevali ter se je slabšala demografska in socialna struktura

vsega prebivalstva. Deloma pa gre nazadovanje manjšinskega prebivalstva pripisati tudi asimilaciji oseb v mešanih zakonih. Teh je precej in so zgovoren znak dobrih medetničnih odnosov. Toda za manjšino vedno predstavljajo tudi svojevrstno past. Ponekod je kulturna pokrajina že začela propadati. Ti trendi so prizadeli vse prebivalstvo, za razmeroma maloštevilno madžarsko manjšino pa ima to zelo negativne posledice, ki so jih uspela le do neke mere omiliti izdatna finančna vlaganja v gospodarske subjekte madžarske manjšine in njihovih ustanov. Neugodna gospodarska struktura ob železni zavesi in pešanje razvojnih potencialov je območje še bolj potiskalo v pasivnost.

Pasivno in gospodarsko opustošeno je bilo tudi območje na madžarski strani meje. Zaprta meja skoraj ni dopuščala stikov in gospodarskega sodelovanja na lokalni ravni, zato je obmejno območje praktično opustelo. Slovenska manjšina v Porabju na Madžarskem živi v zelo slabih gospodarskih in socialnih pogojih, poleg tega pa tudi manjšinski standardi močno zaostajajo za slovenskimi. Dolgoletno zanemarjanje Porabskega kota je izsušilo demografske moči slovenske skupnosti. Prebivalstvena struktura kaže izrazito ostarelost, pokrajina pa je že skoraj v celoti pokrita z gozdom. Kulturna pokrajina je svoje mesto že odstopila gozdu; tako pa velevajo tudi državni načrti, ki so to območje zaradi večje namočenosti (za madžarske razmere) predvideli za trajno gozdno rabo. To idejo podpira tudi razglašeni narodni park, ki je kmetijske ambicije slovenskega življa vztrajno reduciriral na minimum. A vendar doživlja slovenska manjšina določen prepoved. Možnosti čezmejne komunikacije so marsikomu odprle nove poti, skupnost pa je vzpostavila precej vezi s Slovenijo in tudi s Slovenci v drugih državah.

Oživitev kulturnega delovanja doživlja tudi maloštevilna, toda zelo dejavna skupina štajerskih Slovencev v Radgonskem kotu. Po zaslugi dinamičnega Društva člen 7 (sedež ima v Gradcu) so se pričeli vrstiti tečaji slovenščine in različne prireditve, odločilno pa je k temu prispevala vzpostavitev kulturnega središča v Pavlovi hiši v Potrni (Laafeld). Sedaj je daleč naokoli znana po svojih razstavah in prireditvah, še posebej pa po izredno dinamični založniški dejavnosti, prek katere odstira javnosti pogled na manjšine v tem delu Evrope. Tako je manjšinsko kulturno delovanje krepko preseglo okvire svoje skupnosti in postal partner kulturnega delovanja v širšem teritorialnem okviru.

Romska skupnost je v slovenskem panonskem prostoru tradicionalna in torej avtohtona. Po ocenah jih je v Sloveniji okrog 10.000, statistike pa jih dokazujejo okrog 3.500. Vendar so ocene dokaj realne in skladne s prostorsko razporeditvijo Romov, ki so se v fazi stabilizacije ustalili v značilnih romskih naseljih. To so prostorske in ne statistične enote, ki izstopajo po svoji značilni fiziognomiji. V Prekmurju jih je 38 z okrog 4.000 prebivalci (Zupančič 2007, 220–222). Nekatera so že doživela korenito preureditev in prilagoditve in se zato že vključujejo v naselbinski sistem okolja. Največje romsko naselje je Pušča pri Murski Soboti, ki je tudi samostojna krajevna skupnost. Romska naselja imajo na splošno vrsto strukturnih in infrastrukturnih problemov. Vendar je pripravljenost po sporazumnem reševanju teh problemov v Prekmurju precej višja kot na Dolenjskem in v Posavju.

5. Vloga manjšin danes: področja, pogoji in pomen mednarodnih skupnosti v odprtem evropskem prostoru

Obravnavani prostor na slovenskem vzhodnem robu torej razpolaga s pisano paletto maloštevilnih manjšinskih skupnosti, katerih poglobitveni problem je bila perifernost, dodatno pa v nekaterih primerih tudi izrazito protimanjšinske politike. V obdobju klasičnega razvoja

evropskih nacionalnih držav v 19. in 20. stoletju so bile narodne manjšine neželen pojav zlasti perifernih območij. Vojaško in diplomatsko osvojeni teritoriji so bili pogosto naseljeni s pripadniki manjšin, ki so se jih skušale oblasti na različne načine znebiti ali pa močno zmanjšati njihov vpliv. Manjšine so bile več kot stoletje predvsem predmet sporov. Čeprav je izrecno varstvo manjšin že obstajalo, so bili učinki zelo skromni. Negativen odnos do manjšin se je marsikje obdržal vse do danes. Tudi sedaj še obstajajo manjšinam nasprotno ideologije. Toda po drugi strani se je v splošnem zavedanje o pomenu in vlogi manjšin v obmejnih območjih bistveno spremenilo. Na deklarativni ravni je manjšinam odmerjena velika pozornost, v praksi pa je še veliko nerazumnih zastojev. Uresničevanje posebnih pravic pripadnikov narodnih manjšin je ostala notranja zadeva držav ter predmet bilateralnih odnosov.

Z odpiranjem meja in povečevanjem čezmejnega sodelovanja so manjšine pridobile nekatere povsem stvarne priložnosti. Ker so pripadniki manjšin navadno dvojezični, ker poznajo pravni in ekonomski sistem, navade, mentaliteto, različne posebnosti, ker lažje vzpostavljajo stike na obeh straneh meje, so se zelo hitro izkazali ne le kot nosilci, temveč tudi vzpodbujevalci čezmejnega sodelovanja. Tako se je posebej na slovenski zahodni meji (z Italijo) po sprejemu in ratifikaciji Osimskih sporazumov, ki so dopuščali obmejnemu prebivalstvu pogostejše prečkanje državne meje in različne oblike gospodarskega delovanja, razvila ena najbolj dinamičnih meja z visoko frekvenco prehodov in številnimi gospodarskimi učinki. Obmejno območje je prenehalo biti periferija (Klemenčič 1991). Sodelovanje, ki se je pričelo na področju politike in kulture, je prehajalo na področje gospodarstva. Kmetijski proizvodi so iskali nove tržne poti, načine trženja in izboljševali tehnologijo pridelave. Iskali so optimalne lokacije industrijskih podjetij, pričelo se je sodelovanje na področju industrijske in maloindustrijske proizvodnje ter obrti. Mogočen napredek je zabeležila zlasti trgovina (množični čezmejni nakupi) in pozneje širitev trgovske mreže, kakor tudi storitve nasploh. Na slovenski strani je na podlagi močnega čezmejnega prometa nastala vrsta servisnih podjetij ter t. i. zabavna industrija z verigo igralnic. Temu so sledile zavarovalnice in močan razmah bančništva; zlasti Slovenci v Italiji so bili ekonomsko močni prav zaradi bančništva. Koroški Slovenci so podobno razvili močno drobno podjetništvo, združništvo in tudi bančni sektor. Veliko vlogo ima tudi kmetijstvo na podeželju. Pripadniki slovenskih manjšin so tako pomembno prispevali k uveljavljanju avstrijskih in italijanskih podjetij v slovenskem okolju. Danes so v ospredju zahtevne storitve in širitev podjetij, ki so se uspela uveljaviti v Sloveniji, v druge države Jugovzhodne Evrope. V tem je videti vlogo manjšin predvsem v vlogi »mostišča« (Zupančič 2002).

Možne funkcije pripadnikov manjšin v obmejnem prostoru:

- so iniciatorji in nosilci čezmejne kulturne izmenjave,
- lahko nastopajo kot blažilci meddržavnih odnosov,
- zaradi dvojezičnosti in dvokulturnosti imajo večje uspehe v trgovinskih dejavnostih,
- spodbujajo čezmejno delovno sodelovanje in izmenjavo izkušenj,
- so iniciatorji in nosilci gospodarske propagande; predstavništva,
- imajo pomembno vlogo pri prevajalskih službah in pri sporazumevanju nasploh,
- so organizatorji srečanj in prireditev, ki imajo sproščujoč in družabno-povezovalen značaj,
- dobro izkoriščajo svoje lokalne potencialne (bolje od večinskega prebivalstva),
- pripravljajo čezmejne stike na ravni zahtevnejših odnosov, posebej na področju storitev (na primer bančništva, zavarovalništva, svetovanja, pravnih zadev),
- so iniciatorji, nosilci in ocenjevalci ter končno tudi uporabniki čezmejnih programov in projektov.

Če hočejo pripadniki narodnih manjšin opravljati različne povezovalne vloge, morajo izpolnjevati določene zahteve. Potrebne lastnosti pripadnikov manjšin za uspešnost čezmejnega sodelovanja so predvsem:

- poznavanje dveh (ali več) jezikov in kultur,
- poznavanje obmejnega prostora in ljudi na obeh straneh meje,
- poznavanje pravnih, gospodarskih, družbenih in političnih značilnosti obeh območij in družb,
- poznavanje mentalitete in kulture prebivalstva,
- imajo vrsto stikov na različnih področjih in ravneh s prebivalci na drugi strani meje,
- imajo partnerje in različne zveze s prebivalci na drugi strani meje,
- imajo poleg gospodarskih tudi kulturne potrebe in interese, ki so povezani s čezmejnimi povezovanjem,
- so ustrezno organizirani na lokalni in regionalni ravni (imajo na razpolago organizacije in ustanove, prek katerih se lahko uresničujejo različne (nikakor ne vse!) oblike čezmejnega sodelovanja).

Poleg naštetih lastnosti pripadnikov manjšin je za učinkovito opravljanje različnih čezmejnih funkcij potrebno izpolnjevanje še različnih pogojev, ki izhajajo iz funkcionalnega prostora manjšin ter ne nazadnje tudi od ravni političnih odnosov na relaciji manjšina – država, manjšina – država matičnega naroda. Pri tem je funkcionalni prostor manjšin tisti, v katerem manjšina živi (območje aktualne, ne zgolj tradicionalne oziroma avtohtone poselitve) ter prostor, v katerem se znaten delež pripadnikov manjšin izobražuje, kjer dela, se oskrbuje, koristi prosti čas in kjer poteka družabno življenje. Ker so manjšine pogosto naseljene v robnih in perifernih območjih, opravljajo našteje funkcije v pomembnejših središčih. Funkcionalni prostor je nujno širši in bolje infrastrukturno opremljen od območja avtohtone poselitve. Zaradi tega se kaže čezmejna aktivnost pripadnikov manjšin kot zelo kompleksen pojav, pri katerem sodelujejo različni dejavniki. Manjšine morajo biti torej močno vpete v družbeni in prostorski kontekst, če hočejo izkazovati svoje prednosti.

Preglednica 1. Dejavniki pospeševanja čezmejnega sodelovanja pri narodnih manjšinah.

PROSTORSKI značilnosti območja	DRUŽBENI značilnosti manjšine	POLITIČNI pravni položaj, politika, odnosi
stopnja urbaniziranosti	gospodarska struktura območja poselitve manjšine	organiziranost manjšine (kulturna, politična, verska)
centralnost in perifernost	demografske značilnosti manjšine	obstoj uradnih institucij manjšine
odprtost meje (število mejnih prehodov, režim na meji)	število pripadnikov manjšine	pravne norme manjšinskega varstva na lokalni, regionalni in državni ravni
infrastruktura obmejnega območja	socialna in izobrazbena struktura manjšine	odnosi med večino in manjšino
število in gostota poselitve območja	modernost/tradicionalnost manjšine	odnosi med manjšino in »matico«
ozemeljski stik manjšine z državo »matico«	delež manjšinskega prebivalstva v državi in regiji	odnosi med večino in »matico«
državne ali mednarodne vzpodbude obmejnemu območju (programi strukturne pomoči)	socialna kohezija manjšinskega prebivalstva	prisotnost načrtnih ali celo nasilnih asimilacijskih teženj in agresivnih ideologij
koncentriranost/razpršenost manjšinskega prebivalstva	prostorska in socialna mobilnost manjšine	raven političnih odnosov v državi in v bližnjih regijah

Vir: Zupančič 2005, 36.

Iz navedenega je razviden sorazmerno pomemben vpliv, ki ga lahko imajo pripadniki manjšin. Zaradi tehničnih možnosti komunikacij v informacijski družbi se povečuje njihov domet: tudi pri prostorski razpršenosti pripadnikov posameznih skupnosti je torej od njenih članov mogoče pričakovati, da bodo opravljali različne povezovalne vloge.

Že pred leti opravljena analiza je dokazala sorazmerno skromne gospodarske učinke manjšin v obravnavanem slovenskem panonskem prostoru (Zupančič 2005, 38). Razlogi so sicer različni, največjo krivdo pa je treba pripisati skromnemu demografskemu potencialu tako na strani manjšin kakor tudi v bližnjih območjih. Vendar so v zadnjih letih narejeni bistveni koraki v smer večje družbene učinkovitosti manjšinskih skupnosti. Tako sta Pavlova hiša v Potrni in Slovenski center v Monoštru že postala prizorišči zelo živahnega kulturnega delovanja in izmenjave. S primerno krepitvijo ustreznega kadrovskega potenciala bo v prihodnje lahko izveden tudi kak resnejši projekt.

6. Zaključek

Pokrajina ob dveh tromejeh doživlja naglo preobrazbo. Izgrajena prometna infrastruktura in odprte meje ponujajo nove gospodarske izzive. Kljub ne prav vzpodbudni demografski dediščini, ki je posledica dolgoletne obrobnosti slovenskega panonskega prostora in njegovega sosodstva, je mogoče oceniti, da so najbolj trdi časi že postali preteklost. Pri tem se zastavlja vprašanje, kakšno vlogo bodo imele male manjšinske skupnosti. Prebrodile so krizo nacionalne zamejenosti in protimanjšinskih ideologij. Kako se bodo znašle v globalizirani konkurenci? Njihova nadaljnje usoda je močno odvisna prav od delovanja v čezmejnem sodelovanju. Na ta način povečujejo komunikativnost s svojim jezikovnim zaledjem (kar je seveda stvar kulturno-jezikovnega preživetja) ter oživljajo aktivnosti v obmejnem prostoru. Nedvomno imajo najboljše priložnosti prekmurski Madžari, saj so najštevilčnejša skupnost in imajo najobsežnejšo mrežo organizacij in ustanov. Toda navajenost manjšine na visok standard, ki ga zaradi svoje manjšinske politike ponuja Slovenija, je tudi opazna potuha. Visoke zaščitne norme nudijo vrsto solidno plačanih delovnih mest. Na prostem trgu jih ostane sorazmerno malo – in torej malo število tistih, ki bi zaradi lastnih gospodarskih interesov pospeševali čezmejno gospodarsko in projektno izmenjavo. Na drugi strani so Porabski Slovenci, ki bodo morali intenzivneje razmišljati o življenju v varovanih območjih (večino njihovega naselitvenega prostora je namreč na ozemlju narodnega parka) na eni ter o čim večjem številu partnerstev s sosednjim Goričkim v Sloveniji. Postajati morajo namreč učinkovit del skupnega slovenskega kulturnega prostora.

Viri in literatura

- Belec, B. 1997: Hrvaška zemljiška posest v občini Lendava kot sestavina mejne problematike. Dela 12, Ljubljana, str. 183–194.
- Berenyi, I. 1993: Entwicklungschancen der Grenznahen Gebiete von Ungarn. Dela 10, Geografski aspekti obmejnosti in regionalnega razvoja, Ljubljana, str. 49–54.
- Enciklopedija Slovenije, št. 9., 1995. Mladinska knjiga, Ljubljana.
- Klemenčič, V. 1984: Geographische Probleme der Grenzraeume Sloweniens. Oesterreich in Geschichte und Literatur mit Geographie, 28, 6, str. 387–400.
- Klemenčič, V. 1991: Prekmurje als unterentwickeltes Grenzgebiet Sloweniens. Regionalforschung von grenzueberschreitender Bedeutung. Kaernten - Slowenien / Kroatien, Wien, str. 33–50.

- Klemenčič, V. 1992: Nova država Slovenija in njena funkcija v združeni Evropi. Okrogla miza o vplivu geopolitičnega položaja Slovenije na strategijo razvoja Slovenije, Ljubljana, str. 43–63.
- Klemenčič, V. 1992: Wandlungstendenzen im laendlichen Raum Sloweniens. Laendliche Raeume im umbruch - Chancen des Strukturwandels, Muenchen, str. 99–110.
- Klemenčič, V. 1995: Szlovenia es Magyorország kozos problemái a geopolitikai helyzet es az europai integráció tukreben. Foldrajzi Ertesito 44, 3–4, str. 281–288.
- Küzmič, M. 2001: Slovenski izseljenci iz Prekmurja v Bethlehemu v ZDA: 1893–1924: naselitev in njihove zgodovinske, socialne, politične in verske dejavnosti. Založba ZRC, Ljubljana, str. 325.
- Madžari in Slovenci. Sožitje in sodelovanje ob jugoslovansko-madžarski meji, 1987. Ljubljana.
- Nacionalni atlas Slovenije, 2001. Inštitut za geografijo, Geografski inštitut Antona Melika, Založba Rokus, Ljubljana.
- Zsilincsar, W. 1993: Das Suedsteirische Grenzland aus regionaler und komunalpolitischer Sicht. Dela 10, Geografski aspekti obmejnosti in regionalnega razvoja, Ljubljana, str. 111–126.
- Zupančič, J. 1997: Slovene Border Cities Along the Slovene-Austrian Border - A New Geopolitical and Spatial Situation. Small European Regions During Transition Period, Opole, str. 83–90.
- Zupančič, J. 2002: Grenzüberschreitende Pendelwanderung aus Slowenien nach Österreich und Italien. Mitteilungen der Osterreichischen Geographische Gesellschaft, Wien, jg.144, str. 145–157.
- Zupančič, J. 2002: Prekogranične dnevne radne migracije iz Slovenije u Austriju i Italiju. Migracijske i etničke teme, god. 18, br. 2–3, Zagreb, str. 151–166.
- Zupančič, J. 2005: Vloga in pomen narodnih manjšin v čezmejnem sodelovanju. Primer manjšin v Sloveniji in Slovencev v sosednjih državah. Razprave in gradivo, št. 47, Ljubljana, str. 26–42.
- Zupančič, J. 2005: Geopolitične in kulturnozgodovinske razsežnosti ozemlja med Muro in Rabo. Prekmursko narečje, regionalna zavest in narodna pripadnost. Prekmurska narečna slovstvena ustvarjalnost, zbornik, Murska Sobota, str. 20–33.
- Zupančič, J. 2007: Romska naselja kot poseben del naselbinskega sistema v Sloveniji. Dela št. 27, Ljubljana, str. 215–246.